

¡BOMBA!

Al fin la tripulación
regresa desde la Luna;
no hay otra Tierra, ninguna,
ahí concluye su misión.

K'uintsil

Edición de fin de semana, del viernes 10 al domingo 12 de abril de 2026
CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 11 · NÚMERO 2700 · www.lajornadamaya.mx

CHOWAK KAAL,

CH'ÍICH' MA' SEEN K'AJÓOLT'AANI'

Tu úmedalilo'ob u jáal ja'il Tulumé, tu'ux yaan ch'ujuk ja' ba'ale' beyxan ch'óoch' tumen ku núupul yéetel manglaró'obe', kaja'an juntúul ch'íich' ma' jach k'ajóolta'ani': chowak kaal, wa aninga americana ich káastelan t'aan (Anhinga anhinga). Kex tumen ma' séeb u ye'esik wa ti' yani', ajxak'al máako'obe' ku tukultiko'obe' u yantal wa tu'uxe' u chíikul e'esik uts yanik kuxtal k'áax wa ja'.

Ichil ba'ax tu ya'alaj Juan Flores Valadez, máax jo'olbesik u nu'ukbesajil Programa de Aves Urbanas de Cancún ich NABCI-Conabio, le ch'íich' beya' ti' yaan ichil u jejeláasil kuxtal Caribe Mexicano. "Le ch'íich'a, ma' jach k'ajóolta'ani', ts'ooke' k'aanan ti'al u na'ata'al bix u yutsil yantal ba'al te'el k'áaxo'ob beyo'", tu tsolaj.

Chowak kaale' ku chíikpajal leti' yóok'olal bix u wíinkilal. Chowak u kaal, ts'ooke' bek'ech; óoli' je'ex juntúul kaan u yila'al kéen péeknak ich ja', le beetike' k'aaba'inta'an xan beey "ch'íich' kaan". Beyxan k'ajóolta'an beey anhinga americano, pato aguja americano, corúa real wa cotúa agujita.

Ti' u xiibil ch'íich'e' boox u k'u'uk'mel ts'ooke' ku leelem, ka'alikil u xch'uupulile' xa'ak'an u booxil yéetel tu poole' maas chan klaaróo, beyxan tu kaal. Yéetel le je'elo' ku béeytal u séeb ila'al máakalmáak u xiibil yéetel u xch'uupil.

Yaan ku yila'al ti' úmedalo'ob, aak'alo'ob, ts'ono'oto'ob yéetel tu manglaril Quintana Roo. Maas suuk u yantal tu'ux eets'el ja' yéetel ma' taamil, tu'ux xíiwo'ob yéetel che'ob yano'obe' ku bak'pachtik tu beel ti'al ma' u yantal sajbe'entsil u ti'al.

Kéen chuuknake', ma' táan u k'abéetkunsik u koj ti'al u náachik u yo'och. Leti'e' ku t'ubikubáaj ich ja', ts'ooke' ku séeb péeksik u kaal ti'al téej jupik u koj ti' kay ku chukik. Kéen ts'ookoke', keen jóok'ok lu'ume', ku pulik u yo'och ti' iik' ti'al u chukik u jaantej.

MIGUEL AMÉNDOLA
OOCHEL DIEGO CARÚS

ESPECIAL: FAUNA NUESTRA / P. 34 YÉETEL 35

